

'כיבוש עולי בבל המתמשך' - חלק מארץ ישראל

הקדמה

בגיליונות 'אמונת עיתך' האחרונים התנהל דיון מרתק בין הרב נחום אליעזר רבינוביץ לרב ישראל אריאל אודות גבולות הארץ הדרומיים. איננו רוצים 'להיכנס בין הרים גבוהים' אלה, אלא רק להעלות נושא שכמעט לא הוזכר, והוא 'כיבוש עולי בבל המתמשך'.

א. התיישבות מדרום לים המלח בימי בית שני

לפי מקורות הכתובים ולפי ממצאים, נראה כי בכל התקופות של בית ראשון ושני, ובעיקר בתקופה הרומית, הייתה התיישבות גם באזור הנגב. כבר בימי שלמה היה יישוב יהודי בתמנע,¹ אך יותר מכך באילת, כנזכר במלכים אודות אוניות שלמה שם. הרב טיקוצינסקי בספרו 'ארץ ישראל'² כותב גם כי מעלה העקרבים, הנזכר בפרשת מסעי, הוא על יד אילת, כפי שנזכר בתרגום רס"ג, שמעלה עקרבים הוא עקבה.³ לכן קשה קצת סברת מו"ר הרב יעקב אריאל כי הערבה לא הייתה **בכיבוש עולי מצרים**, כיוון שלא נזכר

1. מתוך ויקיפדיה: נלסון גליק, שהיה הארכיאולוג הראשון שקיים חפירות מסודרות ושיטתיות בתמנע בשנות השלושים, ייחס את המכרות בתמנע, בשלבם המפותח ביותר, למאה העשירית לפני הספירה, עקב חרסים שנמצאו. הוא קשר את האתר עם שלמה המלך וממלכתו, על פי המקרא, ומכאן גם השם שניתן למקום - 'מכרות המלך שלמה'. כשלושים שנה אחריו, בחפירות שהחלו ב-1959, מצא בנו רותנברג במקום מקדש מצרי, ולכן ייחס את שיא הכרייה לימי הפרעונים הרעמססיים של השושלות 19-20 של הממלכה החדשה של מצרים. משנת 2009, כחמישים שנה לאחר ממצאיו של רותנברג, חוזרים הארכאולוגים לתיארוך של גליק, דהיינו ייחוס שיא מפעל הכרייה במקום לתקופת ממלכת ישראל המאוחדת, ימי שלמה המלך. זאת בעקבות חפירות חדשות שהחל בהן ד"ר ארז בן יוסף מאוניברסיטת תל אביב ב-2009. בן יוסף מצא בבדיקות פחמן 14, שמחנה ההתכה העיקרי היה פעיל במאה העשירית לפני הספירה, כלומר, תקופתו של המלך שלמה. בן יוסף מעריך כי המכרות הופעלו על ידי חברה מקומית, ועל פי הדמיון לאתר כרייה בואדי פינאן שבירדן, הוא סבור שהיה זה גרעין קדום של הממלכה האדומית. אותה חברה מקומית הייתה כפופה לירושלים, אחרי מסע הכיבושים של המלך דוד, ובמקום ישב גם חיל משמר מטעם ירושלים, שפיקה, הגן וגבה מס מהאדומים. רוב המכרות בתמנע שייכים למפעל הענק שכאמור, יוחס לחילופין לימי ממלכת ישראל המאוחדת, ולממלכה החדשה של מצרים - ימי הפרעונים הרעמססיים של השושלות 19-20, וכיום שוב מיוחס לימי דוד ושלמה.

2. ספר ארץ ישראל, עמ' פד-פז.

3. דיון רחב כבר דן בו הרב ישראל אריאל, בחוברת אמונת עיתך 104 (תמוז תשע"ד).

בגבולות פרשת מסעי ציון דרומי מדרום לים המלח.⁴ במיוחד שגם הזיהוי של מעלה העקרבים בימינו מושך הרבה דרומה מים המלח. **ועוד**, הרי כן נזכר שם מדבר צין שתופס חלק ניכר מהנגב.⁵

לגבי כיבוש עולי בבל, ידועה הברייתא דתחומין, בירושלמי פ"ו ה"א, ובעוד מקורות,⁶ ונזכר שם 'ורקם גיאה', המופיע בתרגומים בתור קדש ברנע. ויש המזהים אותו בתור פטרה.⁷ וכן אצל יוסף בן מתתיהו, קדש הוא רקם המקראי, הוא פטרה ביוונית.⁸

הדבר החשוב הוא שהיה כיבוש מתמשך על ידי עולי בבל. ינאי המלך כבש והרחיב גבולות הארץ, כנזכר ב'ספר החשמונאים' וכן ב'קדמוניות היהודים'. הרב טיקוצינסקי דן בכיבושי החשמונאים, ומסכים שאכן משמע ממקורות אלה שהם כבשו 'כל הנגב מדרום לים המלח, מארץ אדום עד לעקבה'. גם בדברי החוקרים מצאנו כי חלקים רחבים מהנגב היו מיושבים. אריה כשר מביא בספרו 'כנען, פלשת, יוון וישראל',⁹ כי המלך ינאי הגיע עד צוער שבדרום ים המלח, ומשם עד אל עריש במערב, וכן בדרום עד אזור חלוצה. ואכן מצאנו אצל יוספוס ב'קדמוניות'¹⁰ כי ינאי כבש את רפיח.

החוקר דוד בן גד הכהן מתאר את הגבול הדרומי:¹¹

תחילת מהלכו של הגבול היא בנחל זרד, שאותו הצענו לזהות עם ואדי סעידה. בנחל זה ירד הגבול מערבה אל ואדי אל-מוג'יב הוא הארנון ואתו הגיע עד ים המלח. כאן פנה הגבול דרומה בקו המגע בין ההר לים המלח. עם התרחקות ההר מהים נצמד הגבול אל מרגלות ההר, כשהוא כולל בתוך תחום ארץ ישראל את צוער ושדותיה. המדרון המערבי, המדברי, של הרי דרום-ירדן הוא לדעתנו מדבר צין. לאורך מדבר צין המשיך הגבול את מהלכו דרומה עד נקב א -רבעי הוא מעלה עקרבים. בסלע רוברטס, אשר מדרום למעלה, סבב הגבול לצפון מערב

4. הרב יעקב אריאל, גבולות הארץ להלכות שביעית, תורה שבעל פה, לה תשנ"ד, עמ' קיט; ושוב בשו"ת באהלה של תורה ג, עמ' 16.
5. הרי אדום שוכנת דרומה לים המלח וממילא מדבר צין שעל יד אדום הוא עמוק בתוך הנגב.
6. בירושלמי שביעית, מהדורת פליקס, ירושלים תשמ"ו, חלק שני, עמ' 34, והשוואתו בין המקורות השונים.
7. ירושלמי שביעית פ"ו ה"א, ברש"ס וכן בהערות פרופ' פליקס שם, עמ' 48 והערה 119.
8. מתוך ויקיפדיה: עד העת האחרונה זוהתה פטרה כקדש המקראית. הזיהוי התבסס על התרגום לארמית בו נקראה קדש בשם רקם וקדש ברנע בשם רקם גיאה או רקם גיעה: "מהלך חד עשר יומין מחורב אורח טורא דשעיר עד רקם גיאה". (תרגום אונקלוס על דברים א' ב: 'אַחַד עֶשְׂרִי יוֹם מֵחֶרֶב דְּרָךְ הַר שְׁעִיר עַד קְדֵשׁ בְּרִנְעַ').
9. יוסף בן מתתיהו המשיך את גלגול השם רקם לפטרה: 'ורקם (מלך מדין), אשר שמו היה כשם העיר, המרכז והבירה של כל ערב, אשר עדיין נקראת על ידי האומה הערבית בשם א-רקם על שם המלך שבנה אותה. אבל היוונים כינוה פטרה' (קדמוניות ספר רביעי פרק שביעי). מכאן שקדש היא פטרה, הסלע האדום בירדן.
9. אריה כשר, 'כנען, פלשת, יוון וישראל - יהודים והערים ההלניסטיות בתקופת הבית השני', ירושלים, תשמ"ח. עמ' 163. וכן בספרו השני: 'אדום, ערב, וישראל - יהודים ועממי הספר בתקופה ההלניסטית והרומית', ירושלים תשמ"ח, עמ' 97.
10. קדמוניות היהודים, יג ג.
11. ד. בן גד הכהן, גבולה הדרומי של א"י בספרות התנאית ובמקרא, קתדרה 88, תמוז תשנ"ח.

לעבר עין תצבה היא תמר, כאן פנה הגבול לדרום מערב ועלה בנחל צין ב'דרך הגדולה ההולכת למידבר'. הגבול נמשך עם הדרך עד לתל קודיראת היא קדש ברנע במקרא, היא רקם גיאה בספרות התנאים.

בכלל, זמנה של ברייתא דתחומין היא ימי התקופה הרומית. כלומר, זה תיאור מצב של תקופה המאוחרת לכיבושי שיבת ציון, שהרי חלק ניכר ממקומות אלה אינם נזכרים בספר עזרא כלל. מוכרחים אנו לומר שהמקומות הנזכרים הם מקומות שהייתה בהם התיישבות מתמשכת של כמה וכמה תקופות; מימי שיבת ציון, דרך התקופה היוונית וחשמונאית ועד חלק מהתקופה הרומית. משמע שהייתה התיישבות יהודית באזורים שונים בנגב. זאת בניגוד להבנה כי האזור הדרומי לא היה מיושב על ידי יהודים. אמנם, ההתיישבות הייתה חלק מהכיבוש המתמשך של כל תקופת עולי בבל, מימי שיבת ציון עד לימי הרומאים, שזו זמנה של הברייתא בתחומין. נוסף לכך, כי קשה למתוח קווים ברורים לגבולות עולי בבל, ובוודאי לא קווים קבועים וישרים לכיבושים אלה. ונכונים מאוד דברי הרב יוסף אפרתי¹² כי כבר כתב ה'חזון איש' שקשה מאוד לזהות את המקומות הנזכרים בתור גבולות היום. לאור ה'נ"ל, מכיון שיש אפשרויות שונות ורבות לזיהוי. באזור הדרומי, כיצד אפשר לחתוך ולקבוע כי נחל זה או אחר הוא הגבול?! במיוחד, אם נקבל את הזיהוי של רקם בתור פטרה, הרי לפי זיהוי זה ישבו יהודים בדרום המזרחי הרחוק של הנגב. לכן, קשה לצמצם ולמקד את שטח ההתיישבות של עולי בבל.

ב. כיבוש החשמונאים והתיישבותם

האחרונים נחלקו בשאלה האם יש להתחשב בכיבושי החשמונאים ואחרים ובהתיישבותם, לעניין קדושת הארץ. ה'כסף משנה'¹³ קושר את כיבוש עולי בבל גם בכיבושים שנעשו בימי מלכי החשמונאים, כגון ינאי המלך. וכן דעת היעב"ץ¹⁴, אלא שהוא סובר, שקדושה ראשונה או שנייה הועילו רק אם המקום נשאר בידי ישראל עד גלותם; כלומר: התיישבות במשך כל ימי הבית השני הועילה לקדושה שנייה. לכן, הערים שנלקחו מישראל בעודם על אדמתם, ירדו ממעלת ארץ ישראל המוחלטת, אך לא נגרעה מעלתן ממעלת סוריה לחיוב מעשרות, מדאורייתא או מדרבנן. לכן, בית שאן אמנם הייתה מיושבת בתקופות כלשהן על ידי יהודים, אך ברוב ימי הבית השני הייתה בידי נכרים. לדעתו של היעב"ץ, אפילו בעיר עצמה היה חיוב תרומות ומעשרות ושביעית בשדות של יהודים. הרי"ם טיקוצ'ינסקי¹⁵ מחזיק בדעת היעב"ץ, כי 'קדושת הארץ קיימת רק כל זמן שבני ישראל יושבים עליה'. אך כאמור יש בכך קושי, הרי חלק ממקומות אלה שבברייתא דתחומין לא היו בימי עזרא, וחלקם לא היו בימי החשמונאים, ובכל זאת הן נחשבות כארץ ישראל!?

12. הרב י' אפרתי, אורייתא ט' (תשמ"ז מהדורה ב'), עמ' קלו-קמב.

13. כס"מ, הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ח.

14. שו"ת מור וקציעה, סי' שז בקונטרס ארץ ישראל.

15. ספר ארץ-ישראל, עמ' פו-פז.

מהתוספתא בשביעית (פ"ד), בעניין העיירות המותרות בתחום נווה שנאסרו, כגון ציר ומייר וכו', הוכיח גם ה"ר שלמה גורן¹⁶ שקדושה שנייה הייתה לפי מידת ההתיישבות במשך כל תקופת הבית השני. לכן, העיירות הנ"ל, כיוון שבתחילה לא הייתה בהן התיישבות יהודית, לא נתקדשו; ולאחר שהתיישבו שם יהודים, נתקדשו ונתחייבו. **רק מקומות יחידים נותרו, שבהם התנו מראש שלא תחול הקדושה**, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית.

אמנם לפי דעת ר' יהוסף שוורץ,¹⁷ קדושה שנייה נקבעה רק על פי המצב שהיה בתקופת עזרא. בכך הוא מבאר מדוע הותרו עכו, קיסרי, צור וצידון, אף שלפי ספרי ההיסטוריה החזיקו בהם בית חשמונאי. בכך הוא מבאר מדוע אין ארץ פלשתים, אדום, מואב, עמון וסוריה (ארם צובה) נחשבות חלק מארץ-ישראל להתחייב בהם בתרומות ומעשרות, אף על פי שכבשום מלכי בית חשמונאי. וכן מבואר להיפך, מדוע יהודה נחשבת בתחום עולי בבל, אף שבימי החשמונאים הייתה בחלקה מיושבת על ידי נכרים. גם הגרש"ז אורבך (מנחת שלמה תנינא ב- ג, ס' מו) סובר כן:¹⁸

וכיון שכן צריכים לומר שיודעים היו חז"ל שרק עזרא וסיעתו בלבד קדשו את הארץ, אבל את אשר כבשו אח"כ לא החזיקו בהם ע"מ לקדשם בקדושת הארץ ולפיכך אינם נמנים כלל בשום מקום תוך התחום של עולי בבל, גם אפשר ליתן עוד כמה טעמים לכך. ויהיה איך שהוא עכ"פ פשוט הוא דכל מה שכבשו הורדוס והחשמונאים לא חשיבי בכלל כבוש עולי בבל.

ה"ר משה פינשטיין¹⁹ מעלה את האפשרות שבתקופה אחת ישבו יהודים במקומות שלא כבשו עולי בבל, ובתקופה אחרת נעדרו משם. הוא רמז לכך בציינו שהרמב"ם השמיט את הפרטים אודות סביבת קיסריה ובית-שאן, 'משום שאינו דין מוחלט, שמתחלף לפי הזמנים'. **על דעת הרב גורן, שרק מקומות יחידים נותרו, שבהם התנו מראש שלא תחול הקדושה**, (כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית), נראה להוסיף את העובדה שבכתובת רחוב, המרחיבה את הברייתא הנ"ל, כל המקומות הנזכרים בתור פטורים, כמו צור ובית שאן וסוסיאתא, אלה היו ערים מעורבות; ונזכר בכל אחת במדויק מהו התחום שנאסר ממנה, ואיזה יישובים בתחומן מותרים או אסורים. משמע שרק בגלל מעורבותן עם הנכרים לא נתקדשו, אך מסביבן ואף לאחריהן, אם ישבו יהודים - כן נתקדשו. גם מקומות שרק מאוחר יותר יושבו על ידי יהודים, כמו המקומות שלא נזכרים בעזרא ונזכרים בברייתא דתחומין - כן המשיכו את קדושת עולי בבל.

16. חוברת מאורות, הוצ' הרבנות הראשית לישראל לקראת שנת השמיטה תש"מ, בפרק 'התחום סביב בית-שאן'.

17. תבואת הארץ, מהדורת לונץ עמ' כ-כב.

18. וע"ע מעדני ארץ, הל' תרומות פ"א ה"ז אות ד.

19. הרב משה פינשטיין, חידושים וביאורים, ירושלמי (הוצ' מכון מוצל מאש) דמאי פ"ב ס"ק לד-לה, עמ' מא-מג.

ג. הכיבוש בימינו

השאלה האם יש ביכולתנו לחדש חיוב על אזור מסוים, קשורה בשאלה האם קדושה שנייה הייתה קדושה חדשה. מפשט הגמרא בחולין ובערכין משמע שקדושה ראשונה בטלה, וקדושה שנייה החלה מצב חדש. ואם כך, רבי הבין שבית-שאן בכלל לא נכללה בקדושה השנייה. אך בספר 'מעדני-ארץ' על הרמב"ם, דוייק מלשון הרמב"ם, שכתב 'והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו', שבקדושה השנייה החילו את הקדושה בתור המשך לקדושה ראשונה, ופטרו את בית-שאן ואשקלון. **לכן, אם היום נחייב שוב את הערים שהיו נכריות בעבר, וכיום הן מיושבות רק על ידי יהודים**, כמו בית שאן וקיסריה ואשקלון, או אם נחייב מקומות אחרים שלא קידשו במפורש עולי בבל, הרי אנו מחזירים את המצב כפי שהיה בקדושה הראשונה. כלומר: אנו רק מסירים את הפטור, ואיננו מחייבים מחדש, ואין צורך בהקדשה מחדשת. כל זה לשיטת הרמב"ם, הסובר שרבי פטר לגמרי את בית-שאן. לשאר הראשונים, שלדעתם רבי לא פטר לגמרי את בית שאן, אלא רק בדמאי או בירק, פשוט יותר החיוב מחדש של מקומות אלו, כי אין אנו יוצרים חיוב מחדש על מקום הפטור לגמרי, אלא אנו רק מסירים פטור חלקי ממקום שעקרונית היה חייב בתרומות ומעשרות, כמו בכל כיבוש עולי מצרים.

יש לצרף לכך את מה שהביא הרב שאול ישראל²⁰ בשם הרדב"ז בדעת הרמב"ם, שכל כיבוש בימינו, גם מחוץ לתחום עולי בבל, יתחייב מן התורה אם יהיה 'ביאת כולכם' (או מדרבנן, ללא 'ביאת כולכם'). אמנם זוהי אינה דעת 'כסף משנה', שצריך גם הקדשת ערי חומה. אך על כל פנים לדעת הרדב"ז, כיוון שנכבשה חלקת ארץ בימינו, היא מתחייבת מחדש בתרומות ומעשרות ובשביעית.

ה'ציץ אליעזר'²¹ דן בכיבושי ימינו עקב מלחמת ששת הימים, ומסיק שיש מקום לומר, על פי תשובת הרא"ה²² שיש מעמד של מלך לשלטון ימינו, ובכיבושי מלחמת מצווה, הרי הם מקבלים קדושה אף ללא בית דין. אך נשאר ב'צריך עיון' בדבר, במיוחד משום שהמדינה לא החליטה שתחזיק בוודאות בשטחים אלה. ונראה להוסיף כי בימינו, מקומות כמו קיסריה ועכו נחשבים לארץ ישראל, ופוק חזי מאי עמא דבר. משמע שהיה חיוב שהוסר ממנו הפטור, שאם חזרו יהודים למקומות שנפטרו על ידי עולי בבל, תמשיך הקדושה לחול.

לאור האמור לעיל:

1. זיהוי נקודות דרומיות בפרשת מסעי, כתמנע ואילת, הוא כיבוש עולי מצרים.
2. זיהוי פטרה, קדש ברנע ועוד, הוא כיבוש עולי בבל המתמשך, לאור כיבושי ינאי

20. ארץ חמדה, ספר א ג, יג.
21. ציץ אליעזר, ח"י סי' א פרק ד.
22. משפט כהן, סי' קמד.

והחשמונאים, ואף התיישבות בעידן הרומי, לפי השמות ב'ברייתא דתחומין' ואחריה בכתובת רחוב.

3. סיעת אחרונים רחבה, מה'כסף משנה' והלאה, נותנים תוקף לקדושה המתמשכת, ואולי אף לכיבושי ימינו.

4. הקושי בזיהוי ומגוון האפשרויות השונות, אינו מאפשר להקל ולהפחית את שטחי ההתיישבות בכיבושי עולי בבל, וכדברי החזון איש, שקשה לסמוך על כך להקל. אלא שאנו אף מוסיפים להיפך, שדווקא לאור ריבוי המחקרים המאששים שהייתה התיישבות בימי בית ראשון ובתקופת עולי בבל המתמשכת בנגב ובערבה, **אין לנהוג מידת הצמצום בכיבוש עולי בבל.**

לאור זאת, קשה לצמצם את גבול עולי בבל בנגב ובערבה ולהתיר בהם את העבודה בשמיטה, אלא אם כן נסמוך על היתר המכירה.

סיכום

א. גם אם יש בעיה בזיהוי הגבול הדרומי בפרשת מסעי, היו כיבושים של ינאי ואחרים, שלפי זיהויים שונים של רבותינו וחוקרי זמננו הגיעו לליבו של הנגב בימינו.

ב. נראה כי לדעות ברורות כמו דעת ה'כסף משנה' ואחרים, קדושת עולי בבל היא מתמשכת, מעזרא ועד לתקופתה של 'ברייתא דתחומין', בימי השלטון הרומי, לפחות.

ג. יש מקום לומר שכיבושי ימינו והתיישבות ימינו תופסים קדושה מחדש, או ממשיכים את קדושת כיבוש עולי בבל, לאחר שהוסר הפטור.

ד. אף על פי כן, יש סברא חזקה של הרב יעקב אריאל כי הניחו גם פוסקי דורנו חלק מהנגב והערבה, 'כדי שיסמכו עליהם' ישראל שבימינו בשביעית. אך זה אומר שיש לצמצם הגבול ולהתיר העבודות רק לאחר היתר מכירה ותנאיו.

